

ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОФІЛЬНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО ПІДРУЧНИКА

М. В. Васківський,

науковий співробітник лабораторії профільного навчання і профконсультаций,

Інститут педагогіки НАПН України,

e-mail: vaskivska@mail.ru

У статті окреслено проблему ціннісно-орієнтованого підходу у процесі професійного самовизначення учнів старшої школи. Автор доводить доцільність включення до шкільного підручника профільноспрямованих завдань, наводить їх приклади для підручників «Біологія», «Хімія», «Українська мова». Подаються практичні рекомендації розробникам програм і підручників.

Ключові слова: *зміст сучасного підручника, професійне самовизначення старшокласників, ціннісно-орієнтований підхід, система профільноспрямованих завдань.*

Постановка проблеми. Значним важелем ефективного професійного становлення особистості є її здатність віднаходити особистісний смисл у професійній діяльності. Самостійно проектувати, творити своє професійне життя, приймати відповідні рішення щодо вибору професії, спеціальності, місця роботи – ці проблеми постають перед особистістю протягом усього життя. У період ранньої юності професійне самовизначення не є цілеспрямованим і завершеним процесом. Розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів ідеального спеціаліста – чинники утворення й розвитку певної системи переконань, які, водночас, формують світогляд. Якщо у цей період мають місце нечіткі світоглядні переконання, превалює змішаність цінностей, то визначитися з майбутньою професією майже неможливо. Професійне самовизначення залежить від розвитку самосвідомості старшокласника, його самооцінки. У старшій школі в учнів самооцінка здебільшого адекватна, за якої відбувається зміна мотивації до навчання. Тож самооцінку слід розглядати як одну з передумов майбутньої професійної діяльності. Для того щоб випускники могли здійснити повноцінне професійне самовизначення, необхідно детально вивчити проблему оптимізації профорієнтаційної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладів I–III ступенів з огляду на соціалізацію особистості. Визначний український педагог В. Сухомлинський писав, що «у людини її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляєть-

ся в її відносинах, стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Це – процес прилучення особистості до суспільства, який вчені називають *соціалізацією* <...> процес соціалізації є однією з найважливіших передумов формування тієї виховної сили колективу, про яку в педагогічній літературі нерідко доводиться читати як про щось таке, що немовби дається вже в готовому вигляді [7, с. 448]».

Отже, профільна школа має орієнтуватися не лише на поглиблене вивчення профільних предметів, а й на становлення або корекцію професійного самовизначення з урахуванням процесів соціалізації особистості старшокласників.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових джерел з окресленої проблеми дає змогу констатувати, що, наразі, достатньо важливим постає питання про спрямованість подальшого розвитку української освіти через взаємозв'язок домінуючих для різних напрямів ціннісних орієнтацій. З огляду на це, ціннісно-орієнтований підхід до професійного самовизначення учнів в умовах профільного навчання розглядається з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ.

Дослідження ціннісних орієнтацій здійснено в роботах філософів і психологів В. Алексєєвої, Г. Андрєєвої, О. Бодальова, Г. Дилигенського, О. Донцова, А. Здравомислова, В. Мухіної, Б. Паригіна, А. Серого, М. Яницького та ін., які розкрили загальну сутність і зміст, психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які різняться лише віднесенням цінностей скоріше до мотиваційної або змістової сфер.

Щодо поняття «професійне самовизначення», то аналіз психолого-педагогічної і філософської літератури показав, що професійне самовизначення розглядається Є. Клімовим [4] і М. Пряжніковим [5] у взаємозв'язку з поняттям «особистісне і життєве самовизначення». Поняття «освітні орієнтації» пов'язують з «професійним самовизначенням» В. Букетов і М. Певзнер. Професійне самовизначення С. Фукуяма розглядає у взаємозв'язку з поняттями «самоспостереження» і «самопізнання». Як «становлення суб'єктності людини» трактують професійне самовизначення К. Альбуханова-Славська, С. Рубінштейн. Професійне самовизначення як профорієнтаційну компетентність трактує С. Чистякова.

Мега статті полягає у: розкритті необхідності ціннісно-орієнтованого підходу до професійного самовизначення учнів; обстоюванні доцільності подавати у підручниках для старшої школи завдань, спрямованих на профільне навчання.

Основна частина. Допрофесійне самовизначення як особлива особистісна якість складається з комплексу характеристик: а) ціннісної, де відображаються мотиви вибору суб'єктом свого шляху подальшого професійного

розвитку, проблеми його обов'язку і відповідальності перед оточенням за здійснений вибір; б) процесуальної, що характеризує динаміку цілепокладання, рефлексії й розвитку учня під час побудови особистої професійної перспективи і коригування своїх професійних намірів; в) результативної, яка проявляється у сформованості компетентності у сфері допрофесійного самовизначення; г) системної, що відображає єдність особистісного і соціального аспектів планування професійної кар'єри з огляду на становлення суб'єктної позиції учня.

Для того щоб роль педагога була максимально корисною для вибору професії учнем, слід орієнтуватися на професійну спрямованість, морально-вольові характеристики, інтелектуально-естетичний потенціал особистості, її психофізіологічний стан.

Прозора і чітка профорієнтаційна спрямованість предметних знань, що їх містять інваріантна і варіативна складові, є також дуже важливим елементом навчання у старшій школі. Розглядаючи проблеми вибору, ми з'ясували, що 82,1% старшокласників думають про те, якою може бути чи буде їхня професія. 75,6% учнів не визначилися з метою в житті, а для 60,7% актуальним є вибір орієнтирів у житті. На нашу думку, щонайперше, у змісті навчальних предметів старшої школи слід акцентувати увагу на аспектах, які є цінними з погляду формування мети і вибору орієнтирів у житті учнів старшої школи.

Отже, постає нагальна необхідність здійснювати професійну орієнтацію старшокласників на основі поглибленого вивчення предметів, які найбільш зацікавили учнів і відповідають їхньому подальшому визначенню. На таких уроках необхідно зосередити увагу на формування тих якостей, які відповідають обраній діяльності, навчати учнів самопідготовці до вибраної професії. Важливим є навчити учнів вмінно адекватно оцінювати власні важливі (у професійному сенсі) якості, обґрунтовувати свій можливий професійний досвід, створити програму самопідготовки до майбутньої професійної діяльності. За таких умов у старшокласників уможливиться більш адекватне формування професійного самовизначення. Водночас старшокласники мають володіти інформацією про:

- структуру народного господарства, становище ринку праці, зміст і умови праці за обраною професією;
- навчальні заклади, де можна здобути обрану професію;
- відповідність професійних намірів потребам ринку;
- медичні показники відповідності обраній професії.

Серед важливих чинників самооцінки, з огляду на професійну орієнтацію старшокласників, такі:

- наявність спеціальних здібностей до певного виду професійної діяльності;
- практичний досвід у вибраній професійній діяльності (заняття в гуртку, секції, відвідування курсів за вибором, додаткове навчання у спортивній чи музикальній школі тощо);

- здатність співвіднести власні інтереси і здібності з професійним наміром тощо.

Ми з'ясували, у який спосіб старшокласники довідуються про свою майбутню професію. Проаналізувавши анкети учнів, ми здобули такі дані про джерела знань про професії: 36,2% учнів називають бесіди з батьками; 48,9% – навчання у школі і участь в екскурсіях на підприємства і ВНЗ; 14,9% – засоби масової інформації. Отже, школа є основним джерелом інформації, що стосується вибору старшокласниками своєї майбутньої професії. До речі, 72,3% учнів старшої школи зазначили, що пов'язують обраний профіль навчання з майбутньою професією.

Аналіз наукової літератури і результати обробки статистичних анкет дає нам підстави наголосити на необхідності посилення профорієнтаційної функції змісту підручників старшої школи. Так, у змісті підручників з метою профільного самовизначення доцільно застосовувати завдання, які поглиблюють знання з того чи іншого профілю. Як зазначає А. Самодрин, «для профільної школи стає необхідність акцентувати навчання на «практичних способах застосування знання» <...> наприклад, на уроці української мови можуть добиратися спеціальні вправи, диктанти, перекази, твори, що відтіняють певні цінності як результат певної професійної діяльності [6, с. 292]».

Наведемо приклади завдань з профорієнтаційною метою у змісті підручника «Біологія».

Для тих, хто цікавиться мовами, літературною творчістю, журналістикою, хто хоче стати сценаристом, постановником театральних вистав, хто бажає стати учителем мови і літератури хто готує себе до інших видів діяльності, пов'язаної з мовно-літературною діяльністю, пропонується таке завдання:

- користуючись доступними джерелами інформації (підручники, наукові книги та статті з біології, Internet-сайти тощо), створивши команду з 5 осіб (учні, вчителі, батьки, друзі-старшокласники), написати текст для свого виступу по шкільному телебаченню у програмі «Біологічна лексика – приклад найцікавішої етимології біологічної лексики, аспект регуляції функцій організму, загальної будови нервової системи та спинного мозку».

Для тих учнів, хто виконує функції фасилітаторів (помічників учителів), для тих, хто займається індивідуальним репетиторством і консультаційною допомогою іншим дітям і дорослим з біологічних питань:

- створити творчий колектив з 5–6 учнів та опрацювати відомі джерела інформації за темами: «Регуляція функцій організму», «Будова нервової системи», «Спинний мозок». Скласти тексти диктантів для учнів 7–8 класів, використовуючи такі групи слів: стилістично нейтральна лексика (підкреслити прямою лінією); книжна лексика (підкреслити хвилястою лінією); поетичні вислови (підкреслили пунктиром); офіційно-ділова лексика (підкреслити штрих-пунктиром); наукова лексика (підкреслити крапками).

Якщо ретельно використовувати і розвивати свій унікальний, потрібний людям талант, то можна згодом стати видатним математиком, учителем

математики і фізики, інформатики і комп'ютерної техніки, логіки тощо. Це також допоможе здобути професію і стати інженером, винахідником, відомим детективом як Шерлок Холмс, талановитим економістом, бухгалтером, організатором успішної фірми та будь-ким іншим, корисним для своєї сім'ї, близьких та суспільства.

Слід звертати увагу ще й на такі прояви вашого розуму:

- *наскільки ви любите порядок у всьому, що вас оточує? Якщо ви акуратні, точні і послідовні у своїх словах, обіцянках, бажаннях і діях, то ви більше математик, аніж лірик;*

- *чи любите ви експериментувати з технічними приладами? Чи прагнете ви до змін, до пошуку більш ефективних і економічних підходів до тієї праці, яку ви виконуєте? Якщо ви саме так вчиняєте, то знайте: у вас є задатки винахідника;*

- *чи приваблює вас комп'ютер, але не як іграшка і засіб для бездумного гаяння часу, а як засіб для пошуку корисної інформації для вирішення тих чи інших складних задач і проблем? Якщо ви любите працювати з ним для останнього, то ви маєте дар логічного мислення і талант до складної розумової праці;*

- *наскільки ви схильні до розслідування, аналізу, знаходження альтернативних шляхів розв'язання життєвих проблем, наскільки у вас розвинене інтуїтивне відчуття нового і бачення перспектив? Якщо ви маєте ці якості розуму, то ви логічно налаштована людина, а тому маєте віддавати перевагу математиці, фізиці, хімії, логіці, інформатиці та іншим галузям людських знань про природу.*

Є серед вас ті, хто добре малює, ліпить, витинає, створює макети будівель, майданів та інших реальних об'єктів, які нас оточують. Людей з такими природними нахилами і здібностями можна об'єднати за їхнім талантом, який учені називають просторово-стратегічним, наголошуючи на тому, що вони добре дають собі раду у плануванні свого майбутнього та тих справ, що їх треба виконати заради досягнення мети, яка віддалена від сьогодення. Такі люди люблять малювати, креслити, вони добре відчують розміри, форми і кольори. Вони розуміються на так званій геометричній перспективі.

Маючи такі природні здібності і енергію, що розвиваються під час шкільного навчання та за межами школи, ви зможете згодом стати художником, модельєром, архітектором, скульптором, учителем малювання, креслення, біології, фізики, хімії, художньої праці та ін.

Задача. Виліпити з пластиліну (глини, тіста, з будь-якого пластичного матеріалу) макет відділів спинного мозку і 31 пару нервів, які присутні в ньому (можна використати тонкі дротики з кольоровим покриттям, для того щоб можна було розрізнити шийні, грудні, поперекові та крижові нерви). Зробити відповідні наліпки на кожну анатомічну структурну складову спинного мозку.

У підручник «Хімія» доцільно ввести такі завдання:

- підготувати презентації професій «Лаборант хімічного аналізу»; «Біохімік»; «Учитель хімії» за такою структурою: а) загальна характеристика професії; б) вимоги до індивідуальних особливостей спеціаліста певної професії; в) медичні показники (протипоказання); г) вимоги до професійної підготовки; д) мови праці; е) кар'єрне зростання; ж) навчальні заклади, де готують спеціалістів за певною спеціальністю.

На уроках з мови учням можна запропонувати такі вправи:

- обрати із запропонованих професій ті, які пов'язані з хімією: біохімік, учитель, косметолог, будівельник, музикант, лікар, кухар, адвокат, криміналіст, фармацевт, кравець, журналіст, агроном, офіціант, ветеринар, пілот, педрукар [1].

Отже, професійне самовизначення є складовою загального самовизначення особистості, про що наголошує дослідниця О. Вітківська [2]. У процесі добору змісту профорієнтаційних завдань слід також зважати на думку І. Звереві, яка вважає, що комплекс базових компонентів розвитку і становлення особистості, а саме «ставлення до себе (особистісне самовизначення); ставлення до інших (самовизначення в сфері комунікації); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення) [3, с. 94]» є неодмінною умовою успішної соціалізації особистості. На думку О. Топузова, «формування і розвиток соціально зрілої, життєво компетентної, творчої особистості сприяє розгортанню громадянськості як ціннісної якості особистості, як здатності до участі в процесах розбудови країни. У такий спосіб професійне самовизначення учнів набуває усвідомленості, цілеспрямованості й цілісності [8, с. 3]». У цьому ми вбачаємо реалізацію профільної спрямованості змісту сучасного підручника, спираючись, звісно, на ціннісно-орієнтований підхід до професійного самовизначення старшокласників з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ.

Висновки. Профільне навчання є видом диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів, створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. Недостатній рівень досвіду випускників загальноосвітніх навчальних закладів, недостатнє знання своїх психофізіологічних та особистісних якостей породжують певні труднощі при професійному самовизначенні. Саме тому важливо створити всі умови, аби молодь мала можливість обрати те, що їй підходить і допомагає реалізувати свій творчий потенціал. Знайти свою професію і посісти гідне місце в суспільстві – основа конкурентоспроможності на сучасному ринку праці.

За ціннісно-орієнтованого підходу до професійного самовизначення старшокласник проходить шлях від знань дилетанта (змішання правдивих і помилкових уявлень зі своїм реальним і віртуальним досвідом) до знань практика (засвоєні емпіричним шляхом і перевірені у певних життєвих си-

туаціях). Тобто, відбудеться перехід від вивченого (того, що йому пояснили) і засвоєного у навчально-виховному процесі до інтеграції знань, умінь, здібностей, набутих у школі (тут інтеграція – як результат соціального досвіду однолітків, перевіреного у діяльності, зrealізованого у власній соціалній практиці).

Ціннісно-орієнтований підхід до формування змісту сучасного підручника має передбачати такий обсяг знань, характер відповідних умінь, зміст і види діяльності, що мають бути зорієнтовані на професійне самовизначення старшокласників, на формування особистісного потенціалу щодо здатності й готовності до взаємодії з іншими людьми і соціумом. Автори програм і підручників мають зважати на потребу добору такого змісту, що ефективно забезпечуватиме становлення особистості старшокласника, розширюватиме й поглиблюватиме його професійне самовизначення як необхідну умову соціалізації, а отже, сприятиме розбудові майбутнього країни.

Література

1. Васьківська Г. О. Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : монографія [Текст] / Г. О. Васьківська. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 512 с.
2. Вітківська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації / О. І. Вітківська. – К. : Науковий світ, 2001. – 92 с. – (Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України).
3. Зверева І. Д. Сучасні парадигми соціальної педагогіки [Текст] / І. Д. Зверева // Педагогічна і психологічна наука в Україні : зб. наук. праць до 15-річчя АПН України [у 5-ти т.]. – Т. 1: Теорія та історія педагогіки. – К. : Пед. думка, 2007. – С. 87–95.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Е. А. Климов. – М. : Изд. центр «Академия», 2004. – 304 с.
5. Пряжников Н. С. Теория и практика профессионального самоопределения : учеб. пособ. [Текст] / Н. С. Пряжников. – М. : МГППИ, 1999. – 97 с.
6. Самодрин А. П. Формування навчально-освітнього простору регіону : монографія [Текст] / А. П. Самодрин. – Кременчук : ПП Щербатих, 2006. – 456 с.
7. Сухомлинський В. О. Процес соціалізації [Текст] / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1: Методика виховання колективу. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 408–455.
8. Топузов О. М. Науково-експериментальна робота Інституту педагогіки НАПН України: здобутки і перспективи [Текст] / О. М. Топузов // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2012 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2013. – С. 3–5.

References

1. Vaskivska H. O. Formuvannia systemy znan' pro liudynu v uchniv starshoi shkoly: teoria i praktyka [The Development of the System of Knowledge about a Man of High School Students: Theory and Practice] (2012). – Kyiv : NPU of M. P. Drahomanova. – 512 p.
2. Vitkovska O. I. Profesiynne samovyznachennia osobystosti i praktychni aspekty profesiynoi konsul'tatsii [The Professional Self-Identification and the Practical Aspects of the Professional Counseling] (2001). – Kyiv : Naukovyi svit. – 92 p.
3. Zvierieva I. D. Suchasni paradyhmy sotsial'noi pedahohiky // Pedahohichna i psykholohichna nauka v Ukraini. – U 5 t. – T. 1: Teoria ta istoria pedahohiky [The Modern Paradigm of Social Pedagogy // Educational and psychological science in Ukraine. – in 5 vols. – V. 1 : Theory and History of Education] (2007). – Kyiv : Ped. dumka. – 360 p. – P. 87–95.
4. Klimov E. A. Psykhologia professional'nogo samoopredelenia [Psychology of the Professional Self-determination] (2004). – Moscow : Akademia. – 304 p.
5. Priazhnikov N. S. Teoria i praktyka professional'nogo samoopredelenia [The Theory and the Practice of Professional Self-determination] (1999). – Moscow : MGPI, 1999. – 97 p.
6. Samodtyn A. P. Formuvannia navchal'no-osvitniogo prostoru rehionu [The Formation of Training and the Educational Area of a Region] (2006). – Kremenchuk : PE Shcherbatykh. – 456 p.
7. Sukhomlyns'kyi V. O. Protses sotsializatsii // Vybrani tvory: V 5 t. – T.1: Metodyka vykhovannia kolektyvu [The Process of Socialization // Selected Works: in 5 vols. – V.1: The Methods of Education of a Collective] (1976). – Kyiv : Rad. shkola. – P. 408–455.
8. Topuzov O. M. Naukovo-eksperymental'na robota Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy: zdotuky i perspektyvy [The Research and Experimental Work of the Institute of NAPS of Ukraine: Achievements and Prospects] (2013) // Anotovani rezul'taty naukovo-doslidnoi roboty Instytutu pedahohiky NAPN Ukrainy za 2012 rik. – Kyiv : Instytut pedahohiky. – P. 3–5.

Васьковский Н. В.

ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМООПРЕДЕЛЕНИЮ СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАК УСЛОВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФИЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ СОВРЕМЕННОГО УЧЕБНИКА

В статье очерчено проблему ценностно-ориентированного подхода в процессе профессионального самоопределения старшеклассников. Автор доказывает целесообразность включения в школьный учебник профильнонаправленных заданий, наводит их примеры для учебников «Би-

ология», «Химия», «Украинский язык». Даются практические рекомендации разработчикам программ и учебников.

Ключевые слова: *содержание современного учебника, профессиональное самоопределение старшеклассников, ценностно-ориентированный подход, система профильнонаправленных заданий.*

Vaskivskiy M. V.

THE VALUE-ORIENTED APPROACH TO THE HIGH SCHOOL STUDENTS' PROFESSIONAL IDENTIFICATION AS A CONDITION OF THE PROFESSIONAL ORIENTATION OF A MODERN TEXTBOOK.

The article deals with the problem of the value-oriented approach in the process of professional identification of the high school students. The author analyzes the results of modern researches on the formation of values and the high school students' occupational identification. This article describes the characteristics of the value-oriented approach as an important condition of the professional identification of learners. Empirical data that indicates values affecting the choice of the profession by high school students is analyzed. The author believes that the system of textbook tasks should include the occupationally oriented tasks. Examples of such occupationally oriented tasks are suggested in the content of textbooks in Biology, Chemistry, and the Ukrainian language. This article provides some practical recommendations for making the curricula and the school textbooks. Author emphasizes that the value-oriented approach of modern textbooks should provide the knowledge, the skills, the content and the types of students' activities which positively affect their professional identification. The formation of personal potential should be based on the ability and the willingness of students to interact with other people and society.

Keywords: *a contemporary textbook content, the high school students' professional self-determination, the value-oriented approach, the system of the profile-oriented tasks.*